

**Onderwijs moet niets,
behalve boeien**

Jan Jutten
www.natuurlijkleren.org

Drs. Jan Jutten

Is als onderwijsadviseur verbonden aan Natuurlijk Leren BV. Hij was 25 jaar werkzaam in het basisonderwijs, 15 jaar als leerkracht en 10 jaar als schoolleider. Bij Natuurlijk Leren houdt hij zich bezig met het ondersteunen van scholen, besturen en samenwerkingsverbanden bij het vorm geven van boeiend onderwijs in een lerende school. Hij schreef onlangs een boek met de titel “Ont-moeten: boeiend onderwijs in een lerende school”

Inleiding

De afgelopen jaren zijn we in de media met regelmaat geconfronteerd met veelal ongenueanceerde bijdragen over de kwaliteit van het basisonderwijs. De meeste van daarvan leveren geen enkele bijdrage aan de ontwikkeling van beter onderwijs in Nederland. Onze ervaring is dat leerkrachten én ouders deze artikelen vooral gebruiken om aan te geven dat het vroeger allemaal beter was en dat veranderingen niet alleen onnodig maar zelfs onwenselijk zijn.

We kampen in onze tijd met grote, complexe problemen: energievoorziening, de financiële crisis, klimaatverandering, terrorisme, corruptie en zelfverrijking, falen van instituties zoals in de zorg en in het onderwijs. In het algemeen zijn er twee verschillende manieren te onderscheiden waarop mensen met deze problemen omgaan:

1. “Zo erg is het allemaal niet: minder denken en meer doen!”

Deze aanpak kenmerkt zich door alles bij het oude houden en hopen dat nieuwe technologieën redding brengen. Vaak zien we dat mensen de complexiteit van de problemen onderschatten en kiezen voor snelle, simpele oplossingen. Maar we weten ook dat voor elk complex probleem een simpele, snelle, voor de hand liggende, verkeerde oplossing bestaat....

2. “Terug naar vroeger: toen was alles beter!”

Dit is een combinatie van verlangen naar “die goede oude tijd” en woede over het niet in de hand hebben van de toekomst.

Beide benaderingen zijn herkenbaar in de manier waarop in de media aandacht wordt besteed aan het onderwijs in ons land. Ze hebben twee gemeenschappelijke kenmerken: fatalisme en verankerd zijn in het verleden. In dit artikel zou ik daar een andere benadering aan willen toevoegen. Een benadering die niet gericht is op het verleden maar op de toekomst.

Verankerd in het verleden

Scholen zijn de organisaties in onze samenleving die de meeste invloed hebben op de toekomst. We werken immers met een nieuwe generatie. Tegelijkertijd zijn scholen het meest van alle organisaties verankerd in het verleden. Een van de oorzaken daarvan is dat iedereen zelf op school heeft gezeten; iedereen heeft daardoor beelden hoe onderwijs eruit ziet of zou moeten zien. Dat geldt voor ouders, politici, journalisten, televisiemakers: iedereen heeft een mening over onderwijs en bemoeit zich ermee. Dat is op zichzelf niet zo erg, maar deze beelden uit het eigen verleden leiden vaak tot buitengewoon ongenueanceerde reacties.

Geen enkele andere organisatie dan het onderwijs heeft ermee te maken dat vrijwel de gehele bevolking vanaf de vroege jeugd deelgenoot van zo’n organisatie is geweest. Niet iedereen heeft bijvoorbeeld in een ziekenhuis, in een bank of in een autofabriek gewerkt.

Het verleden speelt niet alleen bij de ouders een grote rol maar ook bij de leerkrachten zelf.

Een leerkracht van vijftig jaar zit zesenvestig jaar in het onderwijs (!) en dit feit creëert diepgewortelde beelden over wat goed onderwijs inhoudt en wat de rol van de leerkracht daarin is. Het blijkt buitengewoon lastig iets nieuws te creëren in de context van het oude.

Veranderen is niet gemakkelijk. Een leerkracht is vaak jarenlang gewend om dingen op een bepaalde manier te doen en voelt zich daarbij competent. Dat maakt het erg lastig zekerheden los te laten en samen met collega’s op zoek te gaan naar nieuwe vormen van onderwijs. We doen liever de verkeerde dingen goed dan de goede dingen verkeerd

Hoe-vragen en waarom-vragen

Een van de stellingen die ik regelmatig in de discussies over het basisonderwijs tegenkom, is dat ouders erop moeten kunnen vertrouwen dat hun kinderen vanaf hun vierde voldoende toegerust worden om acht jaar later zonder moeite de stap naar het voortgezet onderwijs te maken. In deze stelling wordt mijns inziens een impliciete uitspraak gedaan over de zin van het basisonderwijs, namelijk kinderen voor te bereiden op het voortgezet onderwijs.

Hier ligt één van de knelpunten van de huidige discussie over het onderwijs. Het gaat vooral over het hoe, over de keuzes die gemaakt worden en over de activiteiten die er vervolgens moeten plaats vinden. Wat vaak ontbreekt is het antwoord op de vraag “waarom”?

Het gaat dan om wezenlijke vragen als:

Wat is de opdracht van een school in deze 21^e eeuw? Wat is de taak van de school in een tijd waarin alles wat ooit aan kennis ontwikkeld is in de vingertoppen van elk kind zit? Wie en wat willen wij zijn voor de kinderen? Leren kinderen voor de toets, voor het vervolgonderwijs of voor het leven? Bereiden we de kinderen voor op de wereld waarin onze ouders leefden, op de huidige maatschappij óf bereiden we ze voor op de toekomst? Indien we dit laatste beschouwen als een kerntaak van de school, wat hebben kinderen dan nodig als we ze kansen willen bieden in de samenleving van 2020?

Vanzelfsprekend kunnen ze niet zonder de basiskennis en -vaardigheden. Natuurlijk is het belangrijk dat kinderen goed leren rekenen, lezen en schrijven. Maar we weten allemaal dat slagen voor de toets geen enkele garantie is voor slagen in het leven.

Goed onderwijs in deze tijd

De onderliggende vraag is dus: wat is goed onderwijs?

De praktijk van nu is vaak dat kinderen op woensdagmiddag achter hun computer een prachtige DVD bekijken over het leven van de vos en op donderdagmorgen op school van hun juf horen dat ze het stuk over “De Vos” op pagina 43 uit het biologieboek moeten doorlezen. De juf schrijft ondertussen enkele vragen op het bord die de kinderen in hun schriftje moeten beantwoorden. Op deze manier creëren we zelf de gedragsproblemen en worden de kinderen vanzelf de “probleemkinderen” waar de leerkrachten vervolgens zo over klagen. Hoe lager de kwaliteit van de les, hoe minder betrokkenheid van de kinderen, hoe meer gedragsproblemen, hoe minder het werkplezier van de leerkracht, hoe lager de kwaliteit van de les. En dit leidt uiteraard tot tegenvallende opbrengsten: de kwaliteit van een product is immers afhankelijk van de kwaliteit van het proces....

De oplossing is: meer van hetzelfde (méér taal en rekenen), terug naar luisteren en stampen, meer discipline en minder van die “gekke” dingen zoals coöperatieve werkvormen en zelfstandig werken. De gevolgen van deze “oplossingen” op langere termijn laten zich raden. Als het onderwijs er niet in slaagt aan te sluiten bij de behoeften van deze tijd zal het aantal “probleemkinderen” alleen maar toenemen, de betrokkenheid van de kinderen nog minder worden met slechte resultaten als gevolg. .

Voor goed onderwijs in deze tijd gelden mijns inziens dezelfde criteria die van toepassing zijn op alle producten of diensten:

- een goed product voldoet aan de verwachtingen die mensen ervan hebben; ze moeten er behoefte aan hebben, er a.h.w. voor in de rij staan;
- het product moet een meerwaarde hebben voor ons leven; het moet bijdragen aan geluk, kansen en welbevinden van mensen: mensen moeten er iets aan hebben, nu én later;
- om ervoor te zorgen dat de kwaliteit zo optimaal mogelijk is, moet recente kennis in het product verwerkt zijn. Een goede TV in 2008 is anders dan een goede TV in 1978!
- het product moet bijdragen aan een betere samenleving: de leerlingen van vandaag zijn de politici en de leerkrachten van de toekomst.

Een van mijn grootste bezwaren tegen veel bijdragen in de media is dat ze volledig voorbij gaan aan recente inzichten over leren. Met name het neurobiologisch onderzoek heeft de afgelopen jaren grote sprongen gemaakt. Dit onderzoek levert zoveel inzichten op dat elke leerkracht hiervan op de hoogte zou moeten zijn. Helaas is in het onderwijs sprake van een grote kloof tussen wetenschap en praktijk, een kloof die in geen enkele organisatie zo groot is. We kunnen ons niet voorstellen dat een automonteur of een chirurg zijn werk nog goed kan doen als hij tien jaar lang de nieuwe inzichten in zijn vak niet bijhoudt. Het is ondenkbaar dat een tandarts aan het werk kan na een verkort MBO-traject wegens een tekort aan tandartsen. Ik zie met name in het voortgezet onderwijs regelmatig lessen die niet anders zijn dan de lessen die ik zelf mocht “genieten” in de jaren zestig. Vervolgens vinden de leraren het vreemd als de kinderen ongewenst gedrag of gebrek aan motivatie tonen. Zoals een leerling van de brugklas mij onlangs vertelde dat ze geen tijd had om iets te leren omdat ze die dag naar school moest! Dit is geen verwijt aan de leraren, maar een uiting van zorg ten aanzien van ons onderwijssysteem dat onvoldoende aansluit bij de vragen die de toekomst stelt.

Hersenen en leren

Laat ik enkele belangrijke opbrengsten van hersenonderzoek en leren noemen.

- *Hersenen werken het beste in samenspel met andere hersenen.*

Interactie en relaties zorgen dat hersenen zich sneller en beter ontwikkelen. Elaine Johnson, een auteur die de afgelopen twintig jaar het onderzoek op dit terrein nauw volgt, verwoordt het prachtig: “*Relationships wire the brains!*”

- *De belangrijke rol van de hippocampus in relatie tot betekenisvol leren*

De hippocampus is het deel in de hersenen dat ervoor zorgt dat er transfer plaats vindt van het werkgeheugen naar het lange termijn geheugen. De hippocampus werkt onder twee condities: de informatie die binnenkomt moet persoonlijk relevant zijn voor de lerende én er moet sprake zijn van een veilige context. Dit gegeven verklaart ook waarom “erin stampen” niet werkt. Indien het geleerde niet betekenisvol is, zeggen de hersenen bijna letterlijk “delete”!

- *Constructivisme in een rijke leeromgeving*

Een van de belangrijkste opbrengsten van het hersenonderzoek naar leren is het benadrukken van de actieve rol van de lerende. In veel bijdragen wordt gepleit voor meer klassikaal onderwijs met veel uitleg door de leerkracht. Deze benadering wordt ook wel instructivisme genoemd. Oneerbiedig gezegd komt dit neer op “het vullen van vaten”, waarbij de leerkracht de tank is, gevuld met alle kennis en de leerlingen de lege vaten die in de loop der tijd door de leerkracht gevuld worden. Leerkrachten serveren in zo’n klassikale setting een dagmenu. Net als in een restaurant is dit zeer onbevredigend: de kelner (leerkracht) werkt keihard om iedereen te bedienen. Maar voor de een is het menu teveel, voor de ander weer te weinig, de een mag dit niet hebben en de ander had liever nog iets meer gehad van een of ander. De benadering van leren die nu vanuit de wetenschap benadrukt wordt, wordt constructivisme genoemd: leren is niet informatie ontvangen, maar van informatie zelf kennis maken. Kinderen zijn geen foto’s, ze ontwikkelen zichzelf!

Systeendenken

In een school gaat het niet om de individuele mensen, maar om de relaties tussen die mensen. Onze ervaring leert dat het systeem, de grotere context waarin mensen werken, het gedrag en dus ook de kwaliteit van de leerkracht bepaalt. Zogenaamd disfunctionerende leerkrachten bloeien op in een functioneel (school)systeem, vooral als ze worden opgenomen in een cultuur die gericht is op samen het positieve verschil te maken voor de kinderen van onze tijd. Ook het omgekeerde komt voor: enthousiaste leerkrachten gaan vaak “kopje onder” in een context die leren en ontwikkelen niet ondersteunt.

Een tijd geleden werkte ik in een school voor voortgezet onderwijs met een groep leerkrachten die hun onderwijs écht nieuwe impulsen wilde geven. Na enkele bijeenkomsten bleek dat deze leerkrachten binnen de school “bedreigd” werden door hun eigen collega’s: veranderde mensen in een niet veranderd systeem.

Om dit te voorkomen vormt systeemdenken een van de pijlers in ons werk.

Systeemdenken is gericht op het beter begrijpen van onze complexe werkelijkheid zodat we acties kunnen ondernemen die werkelijk leiden tot duurzame verbeteringen en die niet slechts fragmentarisch gericht zijn op het bestrijden van symptomen. Zowel schoolleiders als leerkrachten kunnen door middel van systeemdenken leren de complexiteit van hun werk beter te begrijpen en deze andere manier van denken aan de kinderen te leren in het belang van een betere wereld voor iedereen.

Albert Einstein verwoordde het aldus: *“De problemen die we gecreëerd hebben, kunnen we niet oplossen op hetzelfde niveau van denken dat ze geschapen heeft!”*

Een van de kerntaken van de school is dan ook kinderen leren denken en hen niet volstoppen met vele data en betekenisloze informatie of hen “klaar te stomen voor het voortgezet onderwijs”. Dit wil uiteraard niet zeggen dat de school niet op een boeiende manier moet werken aan de basisvaardigheden die nodig zijn om het leren denken ook daadwerkelijk vorm te geven.

Ont-moeten

Ik gebruik in mijn werk nooit de term “het nieuwe leren”. Enerzijds omdat het een besmet containerbegrip is waar ieder inmiddels zijn eigen beelden bij heeft. Anderzijds omdat ik het niet relevant vind of het onderwijs oud of nieuw is. Het gaat erom of het effectief is voor de leerlingen van nu en of het ertoe doet in deze tijd. Mijn aanname is dat saai onderwijs per definitie slecht onderwijs is! Onderwijs móet niets, behalve boeien!

Boeiend onderwijs is gericht op het behalen van optimale resultaten door middel van het creëren van processen (onderwijsleersituaties) van hoge kwaliteit. Om dit te realiseren is in elk geval innerlijke betrokkenheid nodig, zowel van de leraar als van de leerlingen. Dat betekent dat we een einde dienen te maken aan het “moetisme” dat in het onderwijs op alle niveaus aanwezig is. We verwachten wonderen van regels, afspraken, protocollen. Leiders zijn bezig met het maken van gedetailleerde plannen, met aansturing en controle. Ze hebben twee vragen:

- hoe krijg ik ze zo gek?
- hoe controleer ik of ze doen wat afgesproken is?

Martin Luther King zei ooit: “Goede leiders leggen anderen niets op. Ze zorgen ervoor dat anderen het zichzelf opleggen!”

Dat wordt bedoeld met ont-moeten!

Als we leraren en leerlingen willen ont-moeten, kan dat alleen door hen te ontmoeten, door aandacht te schenken aan relaties, gesprekken, veiligheid, samenwerken, oog en oor voor elkaar hebben. Zowel ont-moeten als ontmoeten dragen bij aan de kwaliteit van het onderwijs.

Tien aanbevelingen voor boeiend onderwijs in deze tijd

1. Leren van leerkrachten en leren van kinderen gaat hand in hand of gaat niet. Besteed in de school aandacht aan beide aspecten. De lerende school is geen cliché, maar noodzaak voor ontwikkeling. Gebruik de resultaten van de toetsen waar ze voor bedoeld zijn, namelijk het verbeteren van het onderwijs. Michael Fullan noemt dit “assessment for learning”.
2. Besteed in de school veel aandacht aan de vraag: “wat doet ertoe”? Voor de kinderen voor de regio, voor de samenleving, voor ons. Alle handelen in het onderwijs is per definitie moreel handelen. Ontwikkel daarom individueel en collectief moreel besef bij de mensen

in de school. “Wat willen wij voor onze kinderen betekenen in deze tijd? Wat zit er in het koffertje waarmee we onze kinderen de wereld insturen? Wat vinden de kinderen zelf belangrijk?”

3. Schep voor de leerkrachten én voor de kinderen een rijke uitdagende leeromgeving met een veelheid aan werkvormen en materialen. Boeiend onderwijs in deze tijd is niet alleen maar coöperatief leren en zelfstandig werken. Boeiend onderwijs is ook breinvriendelijk, individueel, klassikaal, gebaseerd op meervoudige intelligentie, gericht op samenhang. Boeiend onderwijs stimuleert de ontwikkeling van het denken en van denkgewoonten, het vindt altijd plaats in een veilige omgeving en het is altijd betekenisvol.
4. Zorg ervoor dat leerkrachten de zin van hun werk inzien zodat ze weer zin krijgen in hun werk. Doe hetzelfde met de leerlingen. “Zin in leren door de zin van het leren” (Luc Stevens).
5. Beter onderwijs zal alleen mogelijk zijn in een systeem dat de voorwaarden creëert om dit mogelijk te maken. Schenk daarom veel aandacht aan dienstbaar moreel leiderschap. De leider niet als de kapitein van het schip, maar de ontwerper van het systeem. De leider als systeemdenker in actie. Leerkrachten werken *in* het systeem, leiders werken *aan* het systeem.
6. Maak een einde aan “moetisme” op alle niveaus. Verwacht geen wonderen van regels, afspraken en protocollen. De kwaliteit van het proces en dus van het product (lees resultaat) is voor het grootste deel het gevolg van passie en innerlijke betrokkenheid. Dit geldt zowel voor de kinderen als voor de leerkrachten.
7. Als je kinderen wil ont-moeten, ontmoet ze dan. In de interactie met het kind moet het gebeuren. Beschouw het kind als een volwaardige partner. Ga het gesprek aan met de kinderen, geef ze een stem. Laat ze meepraten en meedenken vanuit hun eigen verrassende perspectief.
8. Voorkom het plakken van labels die alleen maar leiden tot self fulfilling prophecy. Besef dat elk kind speciaal is en leer samen werkwijzen te ontwikkelen om de verschillen niet slechts te accepteren, maar als kans om van elkaar te leren.
9. Besteed aandacht aan duurzaamheid: zowel als het gaat om de ontwikkeling van de school als om de inhoud van het curriculum. Duurzaamheid is volgens een omschrijving door de Verenigde Naties *een ontwikkeling die voorziet in de behoefte van de huidige generatie zonder daarmee voor mensen in andere delen van de wereld en voor toekomstige generaties de mogelijkheden in gevaar te brengen om ook in hun behoeften te voorzien*. Vergroot door middel van systeemdenken bij de kinderen de tijdhorizon (effecten van handelen op langere termijn) en de plaatshorizon (effecten van ons handelen op andere plaatsen in de wereld).
10. Zorg ervoor dat leerkrachten alle informatie krijgen die ze nodig hebben en dat ze op de hoogte zijn van recente inzichten met betrekking tot leren. Een leven lang leren.....

Jan Jutten (2010)

“Ont-moeten: boeiend onderwijs in een lerende school”

Uitgave: Natuurlijk Leren BV

Bestellen: www.natuurlijkleren.org